

УДК 340.125

Н. Б. Арабаджи

СОЦІАЛЬНИЙ ЗРІЗ ВЛАСНОЇ ЦІННОСТІ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Сучасна правова аксіологія, вирішуючи питання про цінності правової сфери, їх структуру, ознаки, розвиток, рух у процесі становлення суспільства, позитивацію й нормування, ієрархізацію та центрування, виходить із двох найбільш загальних послань і стосується того, що аналіз аксіологічних проблем спирається на те, що певні правові явища можуть розглядатися у двох вимірах: як такі, що мають власну цінність, і такі, що мають інструментальну цінність.

У контексті дослідження цінності правового порядку необхідно визнати, що виявлення його власної й інструментальної цінності не може відбуватися одночасно, оскільки виходять з абсолютно різних методологічних і гносеологічних позицій.

Фактично визначити власну цінність того чи іншого явища означає показати його значущість порівняно з іншими явищами. Саме тому в юриспруденції власна цінність права виражається за допомогою таких понять, як правові цінності й цінності права. У межах права існує значна кількість цінностей, які формуються, розвиваються й інституціалізуються або ж, навпаки, втрачають свою актуальність і перестають сприйматися як цінності, відходять на другий план суспільного життя. Власна цінність будь-якого правового явища полягає в тому, що визначається його змістовна наповненість, ступінь відповідності такої наповненості прийнятним уявленням про належне. При цьому необхідно виявити, яке місце займає таке правове явище в ієрархії цінностей правової сфери.

Під час виявлення специфіки власної цінності правового порядку необхідно насамперед визначитися з його віднесенням до того чи іншого типу цінностей правової сфери. Варто також підкреслити, що традиційно в межах правової аксіології виділяють два типи цінностей: правові цінності, які лежать в основі права та є за своєю природою явищами правового походження, та цінності права – ті об'єкти, щодо яких право виконує свої загальносоціальні та спеціально-юридичні функції, тобто ті явища, які забезпечуються й охороняються за допомогою права.

Показово, що правовий порядок найчастіше розглядають у контексті саме правових цінностей, тим самим підкреслюючи винятковий статус цього феномена. На користь такої позиції свідчить і те, що право за своєю природою є ціннісно-нормативною системою порядку, а тому саме явище порядку лежить в основі будь-якого права. Це дозволяє стверджувати, що правовий порядок є саме тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права.

Таким чином, власна цінність правового порядку може розглядатися в *соціальній площині*, коли правовий порядок розглядається як цінність у контексті утворення інституційної основи функціонування суспільних інститутів, що виражає частину більш загальної картини життя соціуму – соціального порядку.

Варто зазначити, що, незважаючи на той факт, що ніхто із сучасних дослідників не ставить під сумнів цінність правового порядку, фактично відсутні будь-які натяки й елементарні розробки аксіологічного виміру правового порядку саме

з точки зору його внутрішньої значимості, а не функціональності. Тому треба звернутися до інтерпретації категорії правової цінності стосовно феномена правового порядку.

Очевидно, правовий порядок є тим явищем, яке, будучи правовим за своєю природою, виходить за межі права як компонента соціальної системи. Тому суто правова характеристика правового порядку не зможе розкрити повністю його соціальну цінність, а отже, треба сконцентрувати увагу на соціальній характеристиці правового порядку, що допоможе нам визначити його власну цінність у соціальній площині.

Мабуть, найбільш доцільним із точки зору обґрунтування соціальної цінності правового порядку буде доказ «від зворотного». Очевидно, що правовий порядок як особливий стан суспільства протистоїть соціальній ентропії. Правовий порядок посилено підтримується, зберігає стабільність і надійність у соціумі, де люди усвідомлюють себе громадськими істотами, цивілізованими суб'єктами, які мають зрілу правосвідомість, здатну цінувати як свої, так і чужі свободи та права. Антагональна рівновага своїх і чужих прав та обов'язків дає громадському цілому оптимальну збалансованість і життєстійкість, робить його зручним для життя соціальним середовищем, у якому люди реалізують різноманітні свободи та вміють користуватися ними з вигодами для себе й суспільства в цілому. Заради цих вигод і зручностей вони з готовністю йдуть на певні моральні та правові самообмеження, демонструють здатність до самодисципліни, повагу до прав і свобод своїх контрагентів. Так виникає система динамічно рівноважних публічних і приватних правовідносин, які започатковують структурність у соціальному бутті. Це гнучка структурність живого соціального організму, відкритого для позитивних трансформацій, що має високий коефіцієнт опору різним ентропійним впливам зовнішнього та внутрішнього характеру [1, с. 240–241].

Людина, яка знаходиться всередині цієї системи, відчуває себе досить комфортно, щоб використовувати наявні в її розпорядженні права та свободи для своєї соціальної самореалізації. Вона охоче йде на різні угоди з іншими соціальними суб'єктами, знаючи про існування правових гарантій, що гарантують безпеку й надійність укладання конвенцій.

Що ж являє собою соціальна ентропія? Чому вона небезпечна для соціуму? Яка роль соціального хаосу в становленні правового порядку? Усе розмаїття видів і форм соціального безладу належить до онтологічної універсалії хаосу. Хаос є відсутністю найменших ознак порядку, тобто це стан відсутності структур, розрізненості елементів, відсутності будь-яких форм, підпорядкованостей, ієрархій.

В античній міфології хаосом називалася нерозрізнена, недиференційована, аморфна першооснова буття. Згідно зі стародавніми міфами (здебільшого грецьким) у космосі, природі, соціумі, людині час від часу прокидаються якісь божевільні сили, починає панувати локальне або загальне діонісійство, суще виявляється у владі хаосу, яке не знає ні форм, ні норм, ні кордонів [2, с. 114–121].

Хаос або передує порядку, або виникає в результаті руйнування існуючого порядку. Він несе в собі величезну потенційну енергію, здатну за певних умов оформитися в конкретні структури. До категорії хаосу належать такі поняття, як ентро-

пія, аномія, катастрофа, катаклізм, соціальний вибух, що позначають різні грані й аспекти розпаду соціальних структур, коли в атмосфері тотальної деструкції зникає очевидна логіка подій, коли в катаклізмах світу починає стикатися все з усім, а людям здається, ніби руйнується сама субстанція цивілізації й настає «кінець світу».

На думку В.А. Бачиніна, хаос – не аномальний, а цілком закономірний, природний стан, типовий для всіх типів соціальних систем. Він періодично поглинає будь-яку систему. І ця неминучість робить його скоріше правилом, ніж винятком, у соціальному житті індивідів і спільнот [1, с. 242].

Згідно з другим законом термодинаміки, або законом зростання ентропії, усі мимовільні процеси у Всесвіті є одновекторними й супроводжуються руйнуванням упорядкованих структур, розсіюванням енергії в просторі. Ентропія як динаміка наростання безладу є універсальним процесом, що зачіпає всі системи: від найменшої до максимально гігантської, якою є Всесвіт. Засновник кібернетики Н. Вінер писав: «Ми занурені в життя, де все в цілому підпорядковується другому закону термодинаміки: безлад збільшується, а порядок зменшується <...> У світі, де ентропія в цілому прагне до зростання, існують місцеві й тимчасові острівці зменшення ентропії, і наявність цих острівців дає можливість деяким із нас доводити наявність прогресу» [3, с. 270].

Закону зростання ентропії підпорядкована неорганічна, неструктурована речовина суспільства. Жива ж речовина, структурована в суспільні інститути, має антиентропійні властивості. Незважаючи на те, що в автономних системах ентропія постійно накопичується, організм постійними ритмічними зусиллями від неї позбувається, обмінюючись із середовищем речовиною й енергією.

В основі будь-яких змін, що відбуваються в природі, соціумі, людині, приховані розпад і хаос, які не мають ані причин, ані цілей, проте забезпечують безперервний рух. У цьому русі можливі різні напрями, вибір яких залежить від випадковостей. Ентропія є очевидною демонстрацією принципу індетермінізму, сутність якого зводиться до такого твердження: «Світ абсолютно та принципово невизначений».

Соціальна ентропія – це динаміка розпаду об'єктивних і суб'єктивних нормативно-ціннісних структур, що супроводжується ослабленням або повною атрофією їх соціалізуючих і регулятивних функцій. Ентропія як можливість завжди присутня в будь-якій із соціальних систем. Проте активні цілеспрямовані цивілізаційні інтенції індивідів, спільнот, соціуму та його інститутів не дозволяють цій можливості переходити в дійсність у повному обсязі. Лише в окремі історичні моменти за збігу низки особливих обставин ентропійний процес може охопити всю соціальну систему.

Так, в умовах перебування соціальної системи в історично конкретній «зоні біфуркації» навіть незначний сигнал, випадковість здатні привести всю систему в новий стан. У подібних умовах починається обвальне, лавиноподібне руйнування існуючих соціокультурних структур – релігійних і виховних інститутів, сімейних зв'язків, моральних і правових норм. Розпадаються практичні й духовні «скріпи», що об'єднували людей протягом століть у різномасштабні спільноті. Слабшають і втрачають свою нормативно-регулятивну силу правові імперативи, збільшують-

ся кількість людей, що «випадають» із їх поля дії. Небажання дотримуватися морально-правових нормативів залишає індивідів без внутрішніх гарантій від небезпеки втрати людської сутності. У результаті вони виявляються беззахисними як перед силами зовнішнього соціального зла, так і перед злом, властивим їх власній природі.

На фоні ентропії ключових цивілізаційних структур виникає характерний феномен перерозподілу практичної енергії мас, яка може спрямуватися в русло негативістсько орієнтованої політичної активності. Люмпенізовані верстви виявляються в таких умовах найбільш пристосованими до подібної активності. Їх руками здійснюються найбільш жахливі руйнування та кровопролиття.

Головним знаряддям здійснення соціальної ентропії є принцип тотального заперечення, що починає панувати в більшості охоплених кризою сфер практичного й духовного життя. Під його впливом відбувається зміна світоглядних домінант у суспільній свідомості, у результаті чого з'являється все більше людей, які бачать у руйнуванні увертюру до прийдешнього творення.

Отже, соціальний порядок є станом, що протистоїть соціальній ентропії. У зв'язку із цим правовий порядок протистоїть правовій аномії, у чому полягає його соціальна цінність. Варто розглянути поняття правової аномії та продемонструвати роль правового порядку як її протилежності. При цьому треба врахувати, що, як вважає Ю.М. Оборотов, правова аномія виникає в результаті масштабних соціальних потрясінь і є свідченням переходу суспільства від однієї ціннісно-нормативної системи до іншої [4, с. 27].

У найзагальнішому вигляді мета права й іманентна ціль правового порядку – суспільство, де існують законність і порядок, громадяни благоденствують, а у відносинах між людьми переважають порядність і справедлива оцінка внеску кожного в загальну справу. У Стародавній Греції для такого стану суспільства був свій термін, а саме «евкомія», проте він так і не отримав широкого розповсюдження, на відміну від «аномії» – поняття, що означає беззаконня, відсутність ясних норм поведінки, якими могли б керуватися люди, щоб жити і благополучно, і чесно [5, с. 5].

Аномія (від грец. *α* – заперечення, *nomos* – закон, тобто буквально беззаконня, заперечення норм) є соціальною модифікацією хаосу й означає такий кризово-катастрофічний, історично-перехідний стан суспільних і особистісних структур, коли одні морально-правові приписи й норми вже не впливають на них, а інші, які змінюють їх, ще не діють. Соціальні форми, у яких виявляється аномія, – це кризи, катастрофи, розгул злочинності, військові інциденти [6, с. 36].

Коли феномен аномії та її наслідки для суспільства почали вивчатися соціологічними методами, вдалося цілком переконливо довести, що розгубленість людей в умовах зміни звичних норм і цінностей може призводити до тяжких соціальних та особистісних колізій. Появу категорії «аномія» як одного з ключових понять у соціологічній концепції Е. Дюркгейма часто пов'язують із політичною нестабільністю, що виникла внаслідок Великої французької революції [7, с. 300–328]. Проблеми аномії й соціальної дезорганізації знову потрапляють у поле зору соціологів після Першої та Другої світових воєн, а також значних економічних і соціальних криз [8, с. 219].

У правовій сфері аномія проявляє себе в ситуаціях, близьких до кризових, і демонструє такий стан права та правової системи, коли правовий порядок не є цілісним, а проявляє свою структурну неповноту, відсутність інфраструктурної узгодженості компонентів, неспроможність відповісти на соціальні виклики, кризи легітимності й легальності. Фактично правова аномія є саме тим станом права та правової системи, який є правовим зрізом соціальної ентропії.

На противагу правовій аномії правовий порядок постає як відносно усталена, менш мінлива картина правового буття суспільства, яка утворюється домінуванням у ньому правозначущої поведінки та правових відносин, що ґрунтуються на цінностях свободи, справедливості й формальної рівності, та виражається в параметрах правової захищеності, безпеки та впорядкованості суспільної життєдіяльності, надійних гарантії реалізації прав та інтересів особи, ефективного існування інституцій громадянського суспільства й механізмів державної влади. Саме із цих позицій правовий порядок, на думку А.Ф. Крижановського, постає як особливий «правовий клімат», який разом з іншими вимірами соціального простору утворює комфортне середовище життя як окремої людини, так і соціуму загалом [9, с. 249].

При цьому закономірним є те, що підвищення соціальної цінності правового порядку буде мати місце в тих ситуаціях, коли постає нагальна необхідність інтенсифікації правового впливу на суб'єктів права з метою попередження виникнення осередків соціальної ентропії.

З урахуванням того, що соціальна ентропія, як правило, проявляється в контексті масовості, що є підтвердженням спостережень синергетики, цінність правового порядку загострюється в умовах тих правових ситуацій, які передбачають масовість та інтенсивність соціальних зв'язків. Так, в Україні під час проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу було утворено Міжвідомчий координаційний штаб із питань безпеки та правопорядку [10], головною метою якого стало проведення всіх необхідних заходів зі зміцнення правового порядку під час спортивної події такого масштабу та на основі якого було видано розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Інтегрованої концепції забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» [11] та «Деякі питання забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» [12]. У цих актах визначено причини загострення порушень правового порядку й можливі шляхи їх попередження. Зокрема, розпорядження вказують на те, що проведення масових спортивних змагань, як правило, супроводжуються погіршенням криміногенної ситуації та зростанням кількості правопорушень, а отже, потреба в правовому порядку за таких умов зростає.

Інший приклад підвищення соціальної цінності правового порядку продемонстровано в Указі Президента України «Про Координаційний штаб з питань безпеки та правопорядку під час підготовки і відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі» [13], який також має на меті вжиття заходів щодо зміцнення правового порядку під час проведення масових заходів, оскільки саме в таких ситуаціях найчастіше виявляється соціальна ентропія, яка призводить до системного порушення правових норм та ігнорування правових цінностей.

Таким чином, на нормативному рівні також відображено ідею протистояння правового порядку та правової ентропії, особливо в контексті загострення процесів соціальної дезорганізації в контексті проведення масових спортивних чи релігійних заходів.

Література

1. Бачинин В.А. Социология. Три курса лекций студентам-юристам : [учебное пособие] / В.А. Бачинин. – Х. : Консум, 2003. – 576 с.
2. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии : [учебное пособие] / А.Н. Чанышев. – М. : Высшая школа, 1981. – 374 с.
3. Винер Н. Человек управляющий / Н. Винер. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
4. Оборотов Ю.Н. О понятии «устойчивость государства» / Ю.Н. Оборотов // Визначальні тенденції генезису державності і права : зб. наук. праць. – О. : Фенікс, 2007. – С. 26–31.
5. Головаха Е.И. Постсоветская аномия: особенности выхода из состояния анемической деморализованное в России и на Украине / Е.И. Головаха, Н.В. Панина // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С. 5–10.
6. Бачинин В.А. Философия права и преступления / В.А. Бачинин. – Х. : Фолио, 1999. – 607 с.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М. : Наука, 1991. – 576 с.
8. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : Хранитель, 2006. – 873 с.
9. Крижанівський А.Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура : [монографія] / А.Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2009. – 504 с.
10. Питання Міжвідомчого координаційного штабу з питань безпеки та правопорядку : Указ Президента України від 14 лютого 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 4. – Ст. 359.
11. Про схвалення Інтегрованої концепції забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 71. – Ст. 2395.
12. Деякі питання забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 93. – Ст. 3392.
13. Про Координаційний штаб з питань безпеки та правопорядку під час підготовки і відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі : Указ Президента України від 28 лютого 2013 р. // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 44. – Ст. 21.

Анотація

Арабаджи Н. Б. Соціальний зріз власної цінності правового порядку. – Стаття.

Статтю присвячено виявленню цінності сучасного правопорядку в соціальній площині. Як соціальна цінність правовий порядок протистоїть соціальній ентропії. Аналіз нормативно-правових актів демонструє, що соціальна цінність правового порядку підвищується в період проведення масових заходів.

Ключові слова: правовий порядок, соціальна цінність, правова аномія.

Аннотация

Арабаджи Н. Б. Социальный срез собственной ценности правового порядка. – Статья.

Статья посвящена выявлению ценности современного правового порядка в социальной плоскости. Как социальная ценность правовой порядок противостоит социальной энтропии. Анализ нормативно-правовых актов показывает, что социальная ценность правового порядка повышается в период проведения массовых мероприятий.

Ключевые слова: правовой порядок, социальная ценность, правовая аномия.

Summary

Arabaji N. B. Social profile of proper value of legal order. – Article.

The article is devoted to the research of the value of contemporary law order on the social sphere. Bring a social value legal order opposes social entropy. The analysis of normative-legal acts demonstrates that social value of legal order increases in the period of conducting of public events.

Key words: legal order, social value, legal anomaly.